

Novák Attila

Érdekközösség vagy érdekkapcsolat?

A magyar és a cionista diplomácia kapcsolatai az 1930-as évek második felében

Az 1930-as évek második felében a magyar külpolitika törekvéseit egy új tényező támogatta. Ez az új tényező a „nemzetközi” cionista diplomácia, illetve annak néhány európai vezetője volt. Magyar hivatalos/félhivatalos részről is létezett fogadókészség erre, sőt voltak olyanok, akik a cionizmust magyar nemzeti szempontból is támogatandónak vélték. A kérdés az, hogy mivel magyarítható ez a különösnek tűnő „szövetség” akkor, amikor a szélsőjobboldal ereje és a náci Németország politikai befolyása is erősödött Magyarországon. Továbbá: ha a magyar külügyi vezetésnek is érdekében állt a kapcsolatok erősítése, akkor miért nem vált tartóssá a diplomáciai viszony?

Az első kérdésre nem nehéz megadni a választ. A magyar cionista mozgalomra ekkor nehezedő rendőri nyomás, vagyis a gyűjtések akadályozása, a nemzetközi cionista mozgalom előadói mozgásszabadságának korlátozása s az egyéb zaklatások mind-mind szükségessé tették az európai cionista vezetők tárgyalásait, amelyek egyébként más országokban is folytak. Ami a nemzetközi színteret illeti: a palesztinai zsidóságra (1936-ban közel 385 ezer fő), a *jisuvra* nagy nyomás nehezedett, mert arab lázadás söpört végig az „országon”, és az infrastruktúrában komoly károk keletkeztek, ezért az egész világon megindították a Mifal Bitzaron akciót: a gyűjtési igény intenzívvé válását jórészt ez motíválta. A Jewish Agency (egy magyar dokumentum szerint) 1936. október 2-i körlevelében szólította fel a magyarországi zsidó egyesületeket a gyűjtésre, eszerint a gyűjtési cél összesen 300 ezer font (a világban), míg a magyar zsidóságnak 7500 fontnak megfelelő összeget kellene „összealapoznia” – legalábbis a tervek szerint.¹ A Magyar Cionista Szövetség és a Magyar Zsidók Pro-Palesztina Szövetsége is „Bizaron”-bizottságot alapított, mindenki felkészült az intenzív gyűjtésre.

Az első problémák

A Magyar Cionista Szövetség és a Magyar Zsidók Pro-Palesztina Szövetsége munkája 1935 körül kezdett ellehetetlenülni. A cionizmus iránt a magyar zsidóság szélesebb körei megnyerésére (1926 decemberében) létrehozott Pro-Palesztina Szövetség – mindaddig – évenkénti belügyminisztériumi engedéllyel zavartalanul gyűjtötte a pénzt,

¹ 1937. január 7. 901/55/1936.fk.állro. M. kir. rendőrség budapesti főkap. Államrendészeti osztály. T. MZSPPSZ engedély nélküli gyűjtése. Hiv. sz.: 595/1936.VII.res. A főkapitányhelyettes levele a belügyminiszterhez. MNL OL K 149 1936-7-8486.

illetve az ennek megfelelő sékelt hivatalosan „a palesztinai magyar zsidók segélyezésére”. A sékel a cionista mozgalomhoz való tartozás konkrét jele volt s tagdíjként funkcionált. Az összegyűjtött összeget a Keren Kajemet Lejiszrael (Zsidó Nemzeti Alap) és a Keren Hajeszod („Palesztinai Alapítványi Alap”) számára gyűjtötték, amelyek – mint a cionista „világ” nemzetközi intézményei – lehetővé tették azt, hogy a mozgalom földet és gépeket vásároljon Palesztinában. A KKL és a KH a Pro-Palesztina Szövetség szakosztályaiként működtek Magyarországon.

1935. december 31-én a Pro-Palesztina Szövetség gyűjtési engedélye lejárt, s azt a belügyi szervek nem hosszabbították meg, sőt 1936 júniusában határozatban tagadták meg. Indokként a Horthy Miklósné által indított nyomor- és ínsége nyhító akcióra hivatkoztak, vagyis arra, hogy ennek sikerét minden gyűjtés, így a cionista perselyezés is akadályozza, mert feleslegesen von el pénzt a polgároktól. 1936 szeptemberében a BM VII. osztályának egy alosztálya (az egyesületekkel foglalkozó) a másiknak (a közbiztonságinak) írta meg azt, hogy az „utóbbi években” a társadalomjóléti és karitatív adománygyűjtések melletti más célokat szolgáló adománygyűjtésekkel annyira igénybe vették a magyar közönség áldozatkészségét, „hogy az előbb említett és az ínségesek segélyezését szolgáló adománygyűjtések eredményét veszélyeztették”.² A belügyminiszter ezért 167.800/1936.B.M.s. jelzésű rendeletében korlátozta az adománygyűjtést, és ez még a keresztény egyházakat is negatívan érintette. Mivel még belföldre is csak részben lehet segélyezni, „ennél fogva külföldre irányuló segélyezési tevékenység engedélyezése kellően nem indokolható”.³

Az érvelés azért hatott már – ebben a vonatkozásban is – problematikusnak, mert a cionista alapokba befolyt pénz nem volt nemzetgazdasági szempontból óriási összeg, ráadásul más zsidó szervezet (így a Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitfelekezet Központi Irodája) 1931-től visszavonásig kapott gyűjtési engedélyt, amelyet, legalábbis külön, nem vontak vissza.⁴ Mivel az ortodoxia a magyar eredetű hagyományos szentföldi vallásos zsidóság számára gyűjtött, és nem követett olyan behatárolható és közvetlen politikai célt, amely esetleg a magyar zsidó belső status quót érinthette volna, e tevékenység útjába a hatóságok nem gördítettek akadályt.

Bár a budapesti főkapitányság államrendészeti osztálya nem tudta, hogy a Magyar Cionista Szövetség – még az eredeti engedélyezés alapján – sem gyűjthet, és ez némileg megkönnyítette kezdetben a Mifal Bitzaron akció munkáját (előadásokkal kapcsolatos, illetve azok utáni, nem túl nagy hatékonyságú perselyező gyűjtést végeztek),⁵ ám 1936 őszén a szervek már egyértelműen tiltották az összes gyűjtést, és a vidéki főkapi-

² 1936. szeptember 24. BM a VII. Közbiztonsági osztálynak (8486/res.1936.VII.) A VII. Osztálytól az MZSPPSZ adománygyűjtési eng. tárgyában. MNL OL K 149 1936-7-8486.

³ MNL OL K 149 1936-7-8486.

⁴ 1937. március 31. Másolat a 180.287.1936.V.a. B.M. számú kiadmányról. Válaszirat szám: 5639/1936.II. Tárgy: MZSPPSZ adománygyűjtése. Csom.mell. M. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Urnak Budapest. Az ortodoxok 193.871/1931.B.M. szám alatt visszavonásig kaptak engedélyt, a lakáso(ko)n történő gyűjtésre. MNL OL K 149 1936-7-8486.

⁵ 1937. január 7. A budapesti főkapitányhelyettes levele a belügyminiszternek.

tány (felsőbb utasításra) az egész ország területéről összesített adatok alapján jelentette Budapestnek, milyen cionista jellegű gyűjtések vannak folyamatban az országban.

A magyarországi mozgalom tevékenységét egy „hangulati” jelenség is megnehezítette: a cionistákkal szemben fokozódott a belügyi szervek bizalmatlansága. A rendőrség már korán felfigyelt az úgynevezett *hachsarák* tevékenységére: ezek olyan cionista elő-/felkészítő központok voltak, ahol az ifjúságot a palesztinai fizikai munkára képezték ki. Így, ha csekély mértékben is, de a munkanélküliségen is segíteni tudtak. A hatóságok azonban a bolsevizmus „melegágyaként”, az „ateista-kommunista veszély” egyik fő hazai ágenseként tartották számon őket, s e telepek kollektivistikus életformája csak megerősítette az előítéleteket. Az 1930-as évek második felét több hachsarabotrány rázta meg, amelyek a külföldi cionista vezetők szemében legalább annyira számítottak, mint a gyűjtési problémák. Ezek a botrányok főleg a marxista-cionista Hasomer Hacairt, valamint több kisebb, főként baloldali csoportot (például Dror, Stam Chaluc stb.) érintettek, de egy idő után az egész cionista mozgalom működését veszélyeztették: a szélsőjobboldali sajtó óriási kampányától övezve kellett a hivatalos cionista vezetésnek e roppantul kényes ügyeket „kezelnie”.

A zavarokhoz az is hozzájárult – s a második kérdésre a válasz itt rejtőzik –, hogy a Magyar Izraeliták Országos Irodáját és a Pesti Izraelita Hitközséget kézbentartó neológ Stern Samu (1874–1946) és köre ellenségesen viselkedett a cionistákkal szemben. A cionisták és a hitközség vezetése között – minden híreszteléssel ellentétben – nem elsősorban anyagi nézeteltérések voltak. Módosabb emberek a Magyar Cionista Szövetség vezetésében is helyet foglaltak. De a cionista mozgalom sok olyan zsidó munkásfiatalt is „felszívott”, akiket a hitközség nem tudott megszólítani. A cionisták így nemcsak a hitközségi élet demokratizálását, hanem a fizikai munkát végző zsidó rétegek fokozottabb érdekképviseletét is követelték, amely összekapcsolódott a cionista mozgalom egyik fő elméleti és gyakorlati célkitűzésével, a kétkezi munkásokra történő átrétegződéssel. A hitközségi vezetés árulónak tekintette a „nemzeti” zsidókat, hiszen úgy látták, hogy szétfeszítik az általuk követett asszimilációs politika kereteit. Ennek megfelelően kormányzati összeköttetéseiket is felhasználták arra, hogy a cionista törekvéseket megakadályozzák, és külön neológ szervezetet akartak alapítani a palesztinai gyűjtésekre – éppen ezek monopolizálására; belső belügyminisztériumi iratokban erre hivatkozva nem adtak ekkor gyűjtési engedélyt a cionista szervezeteknek.

A cionista tevékenység akadályozásának híre hamar eljutott a megfelelő külföldi fórumokra. A *Jewish Agency for Palestine* (*Szochnut/Zsidó Ügynökség*), amely a Népszövetség megalakulása után a cionista érdekeket képviselte a külvilág felé, két európai nagyvárosban is akcióba kezdett.

Beavatkozási kísérletek

Az egyik akciót Nachum Goldmann (1895–1982), a Jewish Agency Népszövetség melletti, genfi delegátusa irányította. Goldmann érdekes figura volt, a *Comite des Delegations Juives* vezetőjeként, majd 1936-ban a *Zsidó Világkongresszus* egyik megalapítójaként

több szálát is a kezében tartott: kisebbségi zsidó ügyekben, de főleg cionista témákban exponálta magát, és az évek folyamán karrierje egyre csak felfelé ívelt, a II. világháború után a Jewish Agency és a Zsidó Világkongresszus vezetője lett. A másik kezdeményezést a londoni „csoport” vezette. Itt főként Arthur Lourie-nak (1903–1978), a Jewish Agency politikai titkárának (az 1960-as években Izrael kanadai és nagy-britanniai nagykövete lett) és Selig Brodetsky matematikus professzornak (1888–1954), a Jewish Agency executívája tagjának (és később a Jeruzsálemi Héber Egyetem második elnökének) a nevét kell megemlítenünk.

A Jewish Agency ebben az időben rendkívül intenzív diplomáciai tevékenységet folytatott. Nagy erővel lobbizott azért, hogy az európai hatalmakat meggyőzze a zsidó állam megteremtésének fontosságáról. Az angolok ez idő tájt küldték ki az úgynevezett Peel-bizottságot, amely megpróbálta felosztani Palesztina területét s amely jelentését éppen a XX. cionista kongresszus előtt adta ki.

A magyarországi problémák hírére azonnal felvették a kapcsolatot a magyar külképviseletekkel. A „postás” szerepét Genfben Velics László (1890–1953), Magyarország népszövetségi követe, az 1917-től külügyi szolgálatban álló karrierdiplomata, Londonban pedig a szintén nem csekély diplomáciai tapasztalattal rendelkező Masirevich Szilárd (1879–1944) nagykövet töltötte be. Goldmann 1936. június 22-én egy többoldalas memorandumot adott át Genfben Velicsnek.⁶ Levelében ismeretlenül is megszólítja, és arra kéri a magyar hatóságokat, hogy ne akadályozzák a cionisták munkáját. A Magyar Cionista Szövetség számára a gyűjtési tevékenység folytatását, a Pro-Palesztina Szövetségnek pedig alapszabály-módosítása engedélyezését kérte. Mégpedig arra hivatkozva, hogy:

„Nincs a világnak egyetlen olyan országa sem, ahol a kormány állást foglalt volna olyan belső zsidó vitákban, amelyek a zsidók hazafias magatartását és magától értetődő kötelességeik elismerését – mint államuk lojális állampolgáráét – egyáltalán nem érintik. [...] Természetesen a magyar zsidóságon belül is van ellenfele a cionizmusnak. De ez az ellentét belső, zsidó nézeteltérések miatt alakult ki, amelyeknek nincs közük sem a magyar érdekekhez, sem a magyar bel- és külpolitika alapelveihez [...]”

Goldmann azt is felajánlotta, ha szükséges, azonnal Budapestre utazik, hogy tárgyaljon az illetékesekkel, egyébként pedig (magyar külügyi információk szerint) Törökországnak is hasonló ajánlatot tett.

A dokumentumból egyértelműen kitetszik a cionisták álláspontja. Eszerint a zsidóknak mint magyar állampolgároknak kötelességük teljesíteni a minden magyar állampolgárra vonatkozó előírást, de mint egy nép tagjainak, speciális követelményeknek kell eleget tenniük. Ezek a követelmények egy kulturális, vallási vagy „nemzeti” kisebbséget írnak körül. A zsidó népen belüli konfliktusokhoz – e logika szerint – a magyar államhatalomnak nincs köze, hiszen kizárólag a zsidók belső ügyeit érinti. Velics diplomáciai levélben postázta a memorandumot, de megjegyezte, hogy nem sok esélyt lát az adománygyűjtési korlátozás feloldására. Ugyanakkor a levélben már megjelennek azok a potenciális gazdasági előnyök, amelyeket a cionisták nyújthatnak a magyar

⁶ MNL OL K 149 BM Res.1936-7-8486.

gazdaságnak: az ottani kereskedők „szívesen fokoznák propagandájukat a magyar áruk javára, ha nálunk a cionizmus szabadon szervezkedhetnék. Az esetleges gyűjtések eredménye szintén áruexport által transferáltnak” – írja Velics a magyar külügynek írott jelentésében.⁷ Azt is leírja, hogy (értésülése szerint) a török képviselő is hasonló instrukciókat kért kormányától.

Közben 1936. december 2-án a budapesti rendőrség házkutatást tartott a Pro-Palesztina Szövetségnél, és a mintegy 500 pengőnyi összeget (a gyűjtés eredményét) lefoglalta.⁸ Velics – feltehetőleg Goldmann kérésére – levelében ezzel az ügygel is foglalkozott, és javasolta a rendőri eljárás megszüntetését. A Pro-Palesztina Szövetséget azért is kedveli – írja –, mert „antibolsevista”, és Angliában „magas körök” is támogatják. Antikommunista világszervezetet „tervez” a zsidóság – állítja Velics –, ráadásul hajlandók lennének foglalkozni (Zsidó Világkongresszus) a cseh szovjetbarátsággal, „és e tekintetben természetesen annál könnyebben helyezhetünk el mi is megfelelő hírsanyagot náluk, ha nem történnek olyan incidensek, amelyek őket ellentétbe hozhatják Magyarországgal”.⁹ A genfi követ sürgetésére a külügyi vezetés az eljárás megszüntetése miatt levélben fordult a Belügyminisztériumhoz.¹⁰

Goldmann magyarországi látogatási ajánlata nemsokára meghallgatásra talált. Velicsen keresztül feltett kérdésére, hogy kivel is tárgyaljon, Kánya Kálmán külügyminiszter (1869–1945) először Balla Pálhoz,¹¹ a minisztérium politikai osztályának egyik titkárához irányította. Ez később megváltozott, hiszen Balla feladata nem magának a tárgyalásoknak a lefolytatása, hanem csak előkészítése volt.¹² A cionisták részéről Buk Miklós (1907–1962), az MCSz főtitkára vett részt a tárgyalások előkészítésében. Buk Miklós – aki 1935 és 1944 között volt a Cionista Szövetség e posztján, és később, Izraelben Moshe Buk néven vált ismertté – az egyik leginveciózusabb szellemi alakja volt a magyarországi zsidó nemzeti mozgalomnak. Kreatív szociológiai munkáiban a zsidó állam megszületését fizikai törvényszerűségként írta le.¹³

A tárgyalások szükségességének felvetése mellett a bojkott lehetősége is felmerült. A Keren Kajemet Lejiszrael még 1936. december 15-én a Szochnut politikai osztályá-

⁷ MNL OL K 149 1936-7-8486.

⁸ A Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége levele a M. Kir. Rendőrség Államrendészeti Osztályához. MNL OL K 149 BM Res.1937-7-4113. Valamint: CZA (Central Zionist Archives, Jeruzsálem, Izrael) S6 1918.

⁹ MNL OL K 63-1939-43. 1936. december 18.

¹⁰ MNL OL K 63-1939-43. 1936. december 18.

¹¹ Balla Pálról nem tudunk sokat. Egy forrás szerint létezett egy Balla Pál nevű államtitkár, aki az 1940-es évek elején (1939–1944) a Miniszterelnökség II.B. osztályát vezette, amely a külföldön élő magyarok ügyeivel foglalkozott. Lásd: Seres Attila: Domokos Pál Péter missziója a bukaresti magyar követségen (1940–1941). *Magyar Kisebbség*, 14. (2009), 3–4. 276–321.

¹² MNL OL K 63-1939–43. 1937 január 26.

¹³ Buk Miklós: Mit akar a cionizmus? Budapest, Magyar Cionista Szövetség, 1935; Buk Miklós: *A kétezeréves út. A zsidókérdés történetiszociológiája*. Budapest, Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége, 1943. (Héberül: *Haderech bat haalpayim*. Jerusalem, Hocaat Javne, 1962.)

hoz írott levelében felvetette, hogy bojkottálják a magyar árukat Palesztinában.¹⁴ Maga Goldmann is magáévá tette ezt az elképzelést, szerinte ugyanis ez a lépés jól előkészítené magyarországi tárgyalásait.¹⁵ Végül Leo Lauterbach (1886–1968) –, aki a Cionista Világszervezet szervezeti osztályát vezette – közölte a „külügyminiszterrel”, hogy a bojkott ötletét elvetették, mivel nemcsak hogy taktikai célszerűsége kétséges, hanem az importőrök sem fognak engedelmessé válni a Szochnut nyomásának.¹⁶

1937. február 12-én a sajtó által csak „cionista külügyminiszternek” nevezett Goldmann Budapestre érkezett. Itteni tartózkodását azonban különös esemény zavarta meg. Február 16-ára meghirdetett előadását a rendőrség biztonsági okokra hivatkozva (főleg a jobboldali cionisták fenyegetőzéseiről van szó) nem akarta engedélyezni, pedig megtartása érdekében még a (később fontos szerepet játszó) Revíziós Liga főtitkára, Fall Endre (1891–1954) is szót emelt.¹⁷ „Felsőbb” utasításra (belügyminisztériumi beavatkozásra) végül az előadásra sor került.

Az érdekközösség

1937. február 13-án Goldmann a Külügyminisztériumba érkezett. Tárgyalópartnere, Apor Gábor „rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter” (1889–1969) volt. A beszélgetés alatt Apor – saját feljegyzése szerint – „receptive” viselkedett, Goldmann pedig a magyar és a cionista külpolitika „érdekközösségéről” beszélt. Szerinte még a revízió is érdeke a zsidóságnak, hiszen Romániával ellentétben itt „gyöngyélete” van. De mit jelent itt az „érdekközösség” szó? Lehet-e beszélni közös érdekekről?

Nos, úgy vélem, hogy csak elméleti síkon, hiszen elvileg adott a két „anyaország”: Magyarország és Palesztina, amelyek mellett ott vannak a „határokon túli területek”. Minden létező vagy még csak készülőfélben lévő nemzetállamnak az az érdeke, hogy védje a „határokon túliak” jogait, ami a magyar állam esetében a romániai és más külszágban élő magyarok, a cionisták részéről pedig a diaszpórában élő zsidók „nemzetiségi” érdekvédelmét jelentette, amelyet egyébként a cionista mozgalom – befolyása és hatása erősödésével – egyre inkább magára vállalt. Ha két nemzeti mozgalom között nincsenek területi viták, még egymás szimpatizánsai is lehetnek, természetesen szigorúan kölcsönöségi alapon, és még akkor is, hogy ha utóbbi esetben az állam még nem létezett.

Első ránézésre arra gondolhatnánk, hogy a kényszerűségből felajánlkozó Goldmann és a fogadó Apor Gábor szabályos adásvételi „szerződést” kívánt kötni, s az ennek megfelelő retorika megkönnyítette ezt. Ám ennél sokkal többről van szó.

Goldmann felajánlotta, hogy ha nem akadályozzák a magyarországi cionista munkát, akkor latba veti befolyását a Népszövetségnél, s kisebbségi ügyekben együttműködik a magyar delegációval. S ez nem felelőtlen ígéret volt. Egy 1938 elején keletkezett

¹⁴ CZA S25 1989.

¹⁵ CZA S6 1918. 1936. december 27.

¹⁶ CZA Z4 10345/1. 1937 eleje.

¹⁷ Balla Pál „Pro Domo” feljegyzése. MNL OL K 63 – 1939–43. 1937. február 12.

külgyminisztériumi feljegyzés szerint Goldmann kisebbségi ügyekben „sűrűn kooperál” a magyar diplomatákkal.¹⁸ Sőt, Goldmann még az első zsidótörvény után is csitította szervezetét, próbálta moderálni a kitört felháborodást.

A Jewish Agency nemcsak a magyarországi problémák megoldását kívánta, hanem saját „nemzeti” céljainak a támogatását is. 1937. szeptember 13-án Goldmann elküldte Ballának a palesztinai helyzetről szóló többoldalas levelét, remélve azt, hogy Magyarország a Jewish Agency mögött fog felsorakozni, ha a Népszövetség megvitatja a felosztási terveket.¹⁹

Közben a másik csoport is mozgásba lendült. 1937. március 17-én Arthur Lourie, november 3-án pedig Selig Brodetsky adott át memorandumot a londoni magyar képviselő vezetőjének.²⁰ Előzőleg meglátogatták a nagykövetséget, és Masirevich kérésére foglalták írásba az elmondottakat. A szövegek majdnem szóról szóra ismétlik meg azt, amit már Goldmann is többször kifejtett, sejtetve, hogy a cionista apparátus egy határozatát interpretálták külön-külön. A magyar követet mindenesetre sikerült meggyőzniük, s Masirevich meg is jegyezte: „A zionisták kérését indokoltnak s a magyar érdekekkel összegeyztetethetőnek tartom.”²¹

A gyűjtések újraengedélyeztetését még mindig nem sikerült elérni, ezért Goldmann felajánlotta, hogy október 14-én vagy 15-én a magyar fővárosba utazik.²² A külügyi vezetés azonban nem tartotta indokoltnak az utazást, hiszen sem a belügyi, sem az 1937 áprilisában véleményezésre felkért kultuszminisztériumi tárcát nem tudta meggyőzni.²³ Balla hiába kereste fel Szöllősy belügyminisztériumi tanácsost, ő Stern Samu neológ hitközségi vezetőre és körére hivatkozva megtagadta az engedély kiadását.

A külügyminisztérium azonban hiába hivatkozott a „Goldmann irányítása alatt álló nemzetközi zsidó sajtó”-ra, Szöllősy és Tomcsányi Kálmán (1881–?) belügyminisztériumi államtitkár továbbra is hajthatatlan maradt. A Belügyminisztérium és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium más politikát követett, mint a külügyi apparátus. Ezt a politikát nem a „határokon túl élő” magyarok nemzetiségi jogainak a nyugati támogatása, hanem a hazai zsidóság *establishmentjének* fenntartása és segítése motiválta.

A kultuszárca – amellyel Sternéknek kiváló kapcsolatai voltak – a gyűjtést egy kézben kívánta összpontosítani. A hitközségi vezetés létre is hozta a *Magyar Izraeliták Szentföldi és Egyéb Telepítéseit Támogató Egyesületet*, amely a kezdetektől fogva élvezte a tárca bizalmát. Ez annak ellenére volt így, hogy a brit hatóságok által kiadott palesztinai bevándorlási engedélyeket csak a Jewish Agency oszthatta tovább. S ezeket az engedélyeket a helyi cionista szervezetek kapták meg, azok a szervezetek, amelyek jórészt függetlenek voltak a hitközségi struktúráktól.

¹⁸ MNL OL K 63 – 1939–43. 1938. február 2.

¹⁹ MNL OL K 63 – 1939–43.

²⁰ Brodetsky Goldmannak. CZA 4 10345/1. 1937. március 17. Valamint: MNL OL K 63 1939–43.

²¹ MNL OL K 63 – 1939–43. 1937. március 31.

²² Goldmann Ballához. MNL OL K 63 –1939–43. 1937. október 5.

²³ Balla „Pro Domo” feljegyzése. 1937. október 14. MNL OL K 63 – 1939–43., valamint 15. és 22.

Ezzel az eseménnyel szinte egy időben tovább erősödött a mozgalomra nehezedő rendőri nyomás. 1937 novemberének első napjaiban több mint harminc cionistát állított elő a budapesti rendőrség. A fiatalok nagy része VII. és VIII. kerületi hachsarákról került ki. A „felforgató tevékenység” vádját nemsokára ejtették, de az ügy felborzolta a jobboldali sajtó kedélyét. Ezek a lapok ismét bedobták a köztudatba az előkészítő telepek „ateista-bolsevista-lázító” tevékenységéről szóló „híreket”. A Magyar Cionista Szövetség heteken keresztül magyarázkodásra kényszerült, s így tovább romlott a tárgyalási pozíciója. Ezen kívül a szövetség kénytelen volt összes hachsaráit bezárni.

1938. február 2-án Buk ismét a Külügyminisztériumba látogatott, hogy előkészítse Goldmann újabb tárgyalásait. Meghirdetett előadását ismét csak a külügyi vezetés erőteljes nyomására engedélyezte a Belügyminisztérium. Az Apor Gáborral folytatott eszmecsereéről nem maradt fenn dokumentum, ám azt lehet tudni, hogy közvetlen hatása nem volt a látogatásnak.

Goldmann február 6-án, a Magyar Cionista Szövetség Herzl-termében elmondott beszédében többek között kijelentette: „Egyébiránt le kell szögezmem, hogy Genfben a magyar megbízottak részéről a legnagyobb erkölcsi támogatásban részesültem, mert ők tudják, hogy itt nem csak a zsidókról van szó, hanem a kisebbség jogáról.”²⁴ A dicséretből a külügyi tárca is részesült: „Gyakran találkoztam politikai munkám közben magyar államférfiakkal, azokkal a kitűnő férfiakkal, akik legalább annyira hívatva vannak a magyar érdekeket képviselni, mint az asszimiláns zsidó notabilitások, s kijelenthetem, hogy ezeknek a férfiaknak egyáltalán nincsenek ilyen természetű meggondolásaik.”²⁵

Azonban Goldmann ismét dolgvégezetlenül utazott vissza Genfbe.

Liaison Genfben – könyv Budapesten

Az „érdekközösség” eszméjét a külvilág számára is érzékelhetően képviselte a Revíziós Liga genfi titkára, Tamás András (1900–1963). A régi székely családból származó és román börtönököt megjárt, majd a magyar revíziós politika apostolává szegődő Tamás – aki számos európai országban tevékenykedett, és főleg franciául adott ki könyveket a magyar álláspont megismertetése érdekében – felismerte a nagy lehetőséget.²⁶ Amikor dr. Fodor Lajos, a XX. cionista kongresszusra (1937. augusztus, Zürich) delegált egyik magyar küldött már a kongresszus után Genfben megkereste, termékeny kapcsolat alakult ki közöttük. A hatvani ügyvéd régi cionista volt és – Raphael Patai (1910–1996) visszaemlékezése szerint – az 1930-as évek elején apjával, Patai Józseffel (1882–1953)

²⁴ *Zsidó Szemle*, 1938. február 11. 4.

²⁵ *Zsidó Szemle*, 1938. február 11. 7.

²⁶ Hortobágyi Jenő (szerk.): *Keresztény közéleti almanach. II. kötet. M–ZS*. Budapest, „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, 1940. 1059.

együtt vettek 10 dunam (2,5 hold) földet Tel-Aviv közelében (Shunat Boruchow), a mai Givatayimban, ahol két házat is építtetett a később (1940-ben) alijázó Patai.²⁷

A baloldali cionista küldött és a magyar revíziós politika egyik képviselője közti találkozásból könyv született: Fodor 1937-ben megjelent könyvének²⁸ előtanulmányát a genfi titkár írta „A zsidó állam és a magyar kisebbségvédelem” címmel. A könyvet kiadó szervezet a hatóság által vegzált baloldali marxista Hasomer Hacair volt (más néven), amelynek ténye jól megvilágítja azt, hogy a magyar külügyi gondolkodás el tudott vonatkoztatni a belpolitikai kényszerektől, és a szövetségkeresés igénye olyan helyekre is „kiterjeszkedett”, amelyet egyébként a belpolitikai helyzet nem tett volna lehetővé. A baloldali és magyarországi Erec Jisrael Haovedet cionista választási koalíció embere 1938. április 5-i levelében (Jeruzsálemba, a Cionista Világszervezet executívájához címezve) büszkén hivatkozott a „Propaganda” címszó alatt arra, hogy a 20 ezer példányban megjelent könyv előszavát az a „magyar diplomata” írta, aki „[a]rra mutat rá tanulmányában, hogy a magyar nemzeti érdekek megkövetelik a cionista világszervezettel végzett közös munkát”.²⁹

A kelet-európai zsidóságot Tamás beemeli az európai nemzeti kisebbségek sorába. Leszögezi, hogy a zsidóság „általános problémáját” a magyar hivatalos politikától, közvéleménytől és a magyar zsidóságtól független tényezők fogják megoldani, és hogy a magyarkérdés ugyanannak a kérdésnek a része, mint a cionizmus. Mint írja:

„Felesleges és céltalan minden oppozíció, sokkal helyesebb, ha komoly tanulmány tárgyává tesszük a zsidóság nemzetközi kérdését s annak valóságához viszonyítjuk a magyar zsidóságnak fejlődési irányát. Ezen az úton haladva, a kérdés megoldása után olyan előnyöket kérhetünk és követelhetünk, melyekre előre megfontolt álláspontunk következtében jogosan igényt is tarthatunk.” (7)

Tamás arra hívja fel a figyelmet, hogy minden nép kitermelte a saját ideálját, amely megmentheti őt a „periodikus bűnbakoskodástól”. Ahogyan fogalmaz: „A magyarság kitermelte a revizionizmust és magáévá tette a kisebbségek nemzetközi védelmének elvét; a zsidóság gondolkodó tömegei viszont kitermelték a cionizmust és azzal párhuzamosan az általuk is elfogadott kisebbségi rendszert.” Szerinte nem kétséges, hogy lesz zsidó állam, ezt az I. világháború eldöntötte. A zsidóságot nem fogja érdekelni a magyar antiszemitizmus, amelyet egyébként a kereszténység erői megfelelő helyére fognak „redukálni”.

Tamás András szerint a zsidó állam a Népszövetség által fog létrejönni, és tagja lesz a szervezetnek, amely a kisebbségi „procedúrában” is változást fog előidézni. Magyar szempontból azért is kívánatos a zsidó állam népszövetségi szereplése, „mert ezáltal a népszövetség közgyűlése VI-ik bizottsága útján, állandóan napirenden tarthatná a kisebbségi kérdést”. (9) A „mai” helyzet alapján – véli Tamás – a Népszövetség közgyűlésének

²⁷ Raphael Patai: *Apprentice in Budapest. Memories of a World that is no more.* (h. n.), Lexington Books, 2000. 126.

²⁸ Fodor Lajos: *Zsidó sorskérdések és a XX. Cionista Kongresszus.* Budapest, Magyar Cionista Szövetség, 1937.

²⁹ CZA S5/ 2004.

VI. bizottságában addig nem vetődik fel a kisebbségi kérdés, amíg Németország vissza nem lép a szervezetbe, „vagy amíg a Népszövetség tagállamai közé nem vesznek fel egy olyan államot, amelynek eminens kisebbségvédelmi érdekei feljogosítják arra, hogy ezt a kérdést állandóan és eredményesen képviselje”. Erre a szerepre pedig csak két állam vállalkozhat: Svájc vagy a „megalakítandó önálló zsidó állam”.

Stern Samu, a magyar zsidók „diktátora”

A Magyar Cionista Szövetség és a Pro-Palesztina szövetség 1938. február 11-én újabb beadvánnyal fordult a magyar kormányzati szervekhez.³⁰ A szöveg részletesen eseteli a magyar–palesztinai gazdasági kapcsolatok előnyeit és a perselygyűjtéssel kapcsolatos problémákat. De a Belügyminisztérium tovább késleltette az ügy elintézését.

1938. március 1-én Goldmann levelet írt Apor Gáborhoz. Állítása szerint Genfben beszélt Kádár Lászlóval (a BM V. igazgatási rendészeti osztály vezetőjével), aki azt mondta, hogy a belügyi apparátus elvben nem ellenzi a gyűjtési engedély kiadását, de azt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a hitközségi vezetés beleegyezéséhez köti. Goldmann tőle szokatlan módon így fakadt ki:

„Annak az álláspontnak a fenntartása, hogy a neológ országos vezető beleegyezése nélkül semmi-féle gyűjtés vagy tevékenység nem végezhető, ténylegesen azt jelenti, hogy Stern udvari tanácsos urat a Belügyminisztérium vagy a Kultuszminisztérium hatalmának a segítségével a magyar zsidók diktátorává nevezik ki [...]”³¹

Velics László 1938. május 19-i, Kánya Kálmán külügyminiszterhez írott levelében felfedi azokat a főként diplomáciai természetű dilemmákat, amelyekkel a genfi misszió „találkozott”.³² Beszámol arról, hogy a Zsidó Világkongresszus a zsidótörvényt a kötelező kisebbségi szerződések elleni merényletnek tartja, és megbízta párizsi, londoni és washingtoni képviselőiket azzal, hogy interveniáljanak a helyi magyar nagyköveteknél. Május elején a ZsVK két kommuniké adott ki, igazából informatív és nem annyira harcias tartalmúakat, ezekben neves közéleti emberektől idéztek a zsidók érdekében tett kijelentéseket. A második kommuniké is

„általában mérsékelt hangnemben van tartva [sic], helyenként azonban erőteljes kifejezéseket is használ. Kifejti, hogy a magyar kormány magas kultúráról és illemérzékről téve tanúságot, elismeri a zsidóknak gazdasági életünk felépítésében játszott nagy szerepét. Épp ezen elismerés mutatja azonban, hogy a zsidóellenes rendszabályok csak a »loi de la jungle« által inspiráltattak, mely szerint az erősebb könyörtelenül felfalja a gyengébbet. A közlemény továbbá kifejti, hogy mint

³⁰ „Emlékirat a magyarországi Palesztina-munka jelenleg fennálló egyes nehézségei tárgyában.” MNL OL K 63–1939–43. 19.

³¹ MNL OL K 63–1939–43.

³² 1938. május 19. Velics László követ jelentése (21/pol.–1938.) Kánya Kálmán km.-nek. MNL OL K 63 1939/43.

minden modern államban, Magyarországon is az állam a legnagyobb vállalkozó és munkaadó. A zsidók tehát a magángazdaságra vannak korlátozva, és épp ebből akarják most őket kiszorítani.”³³

A Zsidó Világkongresszus 1938. május 6-án félhavi információs bulletint adott ki *Correspondance Juive* címmel, amelyben az osztrák, magyar és romániai zsidók helyzetével is foglalkoztak. A május 11-én tartott sajtófogadáson Goldmann osztogatta ezt a jelenlévőknek, de – Velics megjegyzése szerint – a magyar zsidók helyzetét nem hozta szóba a Titkárságon, hiszen: „Remélik, hogy magyarországi barátaik révén a magyar kormányt engedékenységre bírhatják [...]”³⁴ Nagyon fontos az, ahogyan Velics figyelmezteti a külügyminisztert arra, hogy nagyon vigyázniuk kell, nehogy úgy járjanak, mint a *numerus clausus* törvény idején, amikor is úgy állították be a magyar küldöttek az egész törvényt, hogy például a kereskedelmi és hasonló iskolákra nem vontakozik, mert ott nem akarják a zsidókat „korlátozni”. Mivel a magyar kormány akkor a zsidókat kisebbségnek tekintette, nehezen érvelhet most amellett, hogy nem tekinti annak. A „recevabilitás” (elfogadhatóság) elleni harcot nem eszerint kell megvívni – véli a diplomata – hanem „[l] egcélszerűbb eljárásnak tehát az mutatkoznék, hogy a cionista és nem-cionista zsidók között már most megmutatkozó taktikai eltérést kihasználva, a magyarországi zsidóság saját jól felfogott érdekében ideje korán tiltakozzék minden külföldi beavatkozás és akaratuk ellenére történő petícionálás ellen”.³⁵ Teljesen világos az, hogy a magyar diplomácia az akkori kormánypolitika „szolgálólányaként” egyszerűen minél jobban el akarta fogadtatni a zsidótörvényt a zsidó világgal, és ki akarta védeni a támadásokat azzal, hogy – ellentéteikre alapozva – pacifikálni akarta a magyar zsidóságot.

A Belügyminisztérium 1939-ben mind a Pro-Palesztina Szövetségnek, mind a hitközségi fantomcionista szervezetnek megadta a gyűjtési engedélyt. Az államhatalommal jó viszonyt fenntartani akaró Magyar Zsidók Pro-Palesztina Szövetsége a lefoglalt összeget (558,72 pengő) fele-fele részben a „Magyar a magyarért” segélyakció és a „Horthy Miklós Nemzeti Repülőalap” számára ajánlotta fel, amelyhez 1938 decemberében a belügyminisztérium is hozzájárult.³⁶ Az „érdekközösség” ábrándja azonban a zsidótörvények, a magyar kormányzati szervek érdekellentétei és a hivatalos zsidó vezetés magatartása miatt hamar szertefoszlott. A Jewish Agency vezetésének sajnálattal kellett tudomásul vennie, hogy a csekély nemzetközi tekintéllyel rendelkező Stern Samu-féle stáb befolyása erősebb Magyarországon, mint a jelentős kapcsolatrendszerrel rendelkező nemzetközi cionista szervezeté. Ugyanakkor még 1939 januárjában is azt jelentette Velics László követ, hogy Goldmann – minden panasa ellenére – megígérte neki, szervezete nem viszi a Nemzetek Szövetsége elé az első zsidótörvény ügyét.³⁷

³³ MNL OL K 63 1939–43.

³⁴ MNL OL K 63 1939–43.

³⁵ MNL OL K 63 1939–43.

³⁶ M. kir. BM VII. Res. osztály 15695. szám. Érk. 1938. A beadvány száma és kelte: 356/8/1938. fk.állro. A főkapitányi felterjesztésre érkezett válasz 1938. december 17-én született. MNL OL K 149 1936-7-8486.

³⁷ Velics László követ jelentése (6/pol–1939) 1939. január 23. A KM-nek, Csáky Istvánnak (dr. gróf Kőrösszeghi és Adorjáni). Magyar Királyi Képviselőt a Nemzetek Szövetsége mellett. MNL OL K

1939 után megváltozott a Jewish Agency álláspontja. A második zsidótörvény bevezetése után már nem érdekelte a határokon túli magyar kisebbség problematikája, hiszen sokkal elementárisabb léhelyzetre és veszélyre kellett választ adnia. Nachum Goldmann pedig New Yorkba menekült, 1940 szeptembere már ott találta.

Összegzés

A magyar diplomácia egyes körei 1936–1937-ben eljutottak odáig, hogy a hagyományos, két világháború közti kisebbségvédelmi rendszert alapul véve a közeljövőben megalakuló zsidó állam támogatása Magyarország számára pozitív lehet: ebben nem véletlenül jártak élen a hivatalos magyar álláspontot megjelenítő „civil” Revíziós Liga vezetői és vezető funkcionáriusai, akiknek mindenféle szempontból nagyobb volt a mozgásszabadságuk, mint a sokkal kötöttebb pályán mozgó diplomatáknak. A zsidóságnak mint egy potenciális nemzetállam „külföldön” élő nemzeti kisebbségének a számbavételét, az erdélyi, (cseh)szlovákiai és jugoszláviai magyar kisebbséggel való párhuzamosság megteremtését, az ebben rejlő pozitív politikai lehetőséget Nachum Goldmann és társai „láttatták be” a magyar külügyi adminisztráció embereivel, akik jó érzéssel vették és vetették észre a magyar kisebbségvédelem „habarcsát”, amelyhez a helyi cionisták problémáit is „kötni” lehet. Nem véletlen az sem, hogy éppen Genfben akadt egy magyar újságíró és politikus, aki viszont a magyar revízió érdekében óhajtott volna hasznosítani a cionista szervezeteket, illetve a potenciálisan létrejövő zsidó államot. A zsidó nemzeti szemlélet képviselőinek fő ellenfele, a magyar neológ zsidó vezetés viszont nem pusztán az antiszemitizmustól és az elért jogi egyenlőség visszavételétől való félelmében, de hatalmi okokból is, a belső valláspolitikai monopólium fenntartása érdekében is ragaszkodott a zsidóságnak pusztán vallásfelekezeti ként való reprezentációjához, amelyre egyébként – az európai politikai viszonyok rosszabbra fordulásával – racionális indoka is volt. A megosztottság azt eredményezte, hogy más frazeológia alakult ki belföldre, és más külföldre szánva, a vallás- és közoktatási tárca a neológok, a külügyi a cionisták érvelését engedte közel magához, bár a teljes azonosulás azért nem következett be, és az államhatalom és a hivatalos zsidóság is vigyázott arra nyilvánosan, hogy az addig kialakult, a zsidóságot érintő jogi-nyelvi definíciókat ne puhítsa fel túlságosan. Ugyanakkor e kapcsolat 1938 után arra szolgált, hogy a zsidótörvények nemzetközi hatását tesztelje a magyar hivatalosság. A magyar–cionista érdekközösségnek elemi előfeltétele volt ebben az időben az I. világháború után kialakult európai kisebbségvédelmi rendszer, a Nemzetek Szövetsége működése, amelynek hanyatlása, majd bukása és az európai zsidóüldözések megindulása magával hozta ennek a konstrukciónak az összedőlését is. Így távolodott el egymástól a történelem viharában a két, nehezen összeillő fél.

Felhasznált irodalom

- Buk Miklós: *Mit akar a cionizmus?* Budapest, Magyar Cionista Szövetség, 1935.
- Buk Miklós: *A kétezeréves út. A zsidókérdés történetiszociológiája.* Budapest, Magyar Zsidók Pro-Palesztina Szövetsége, 1943.
- Fodor Lajos: *Zsidó sorskérdések és a XX. Cionista Kongresszus.* Budapest, Magyar Cionista Szövetség, 1937.
- Hortobágyi Jenő (szerk.): *Keresztény közéleti almanach. II. kötet. M–ZS.* Budapest, „Pátria” Irodalmi vállalat és nyomdai részvénytársaság, 1940.
- Patai, Raphael: *Apprentice in Budapest. Memories of a World that is no more.* (h. n.), Lexington Books, 2000.
- Seres Attila: Domokos Pál Péter missziója a bukaresti magyar követségen (1940–1941). *Magyar Kisebbség*, 14. (2009), 3–4. 276–321.
- Zsidó Szemle*, 1938. február 11.

Levéltári források

1936. szeptember 24. BM a VII. Közbiztonsági osztálynak (8486/res.1936.VII.) A VII. Osztálytól az MZSPPSZ adománygyűjtési eng. tárgyában. MNL OL K 149 1936-7-8486.
1937. január 7. 901/55/1936.fk.állro. M. kir. rendőrség budapesti főkap. Államrendészeti osztály. T. MZSPPSZ engedély nélküli gyűjtése. Hiv. sz.: 595/1936.VII.res. A főkapitányhelyettes levele a belügyminiszterhez. MNL OL K 149 1936-7-8486.
1937. március 31. Másolat a 180.287.1936.V.a. B.M. számú kiadmányról. Válaszirat szám: 5639/1936.II. Tárgy: MZSPPSZ adománygyűjtése. Csom.mell. M. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Urnak Budapest. Az ortodoxok 193.871/1931.B.M. szám alatt visszavonásig kaptak engedélyt, a lakáso(ko)n történő gyűjtésre. MNL OL K 149 1936-7-8486.
1938. május 19. Velics László követ jelentése (21/pol.–1938.) Kánya Kálmán km.-nek. MNL OL K 63 1939/43.
- A Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége levele a M.Kir.Rendőrség Államrendészeti Osztályához. MNL OL K 149 BM Res.1937-7-4113.
- Balla „Pro Domo” feljegyzése. 1937. október 14. MNL OL K 63 – 1939–43.
- Balla Pál „Pro Domo” feljegyzése. MNL OL K 63 – 1939–43. 1937. február 12.
- Brodetsky Goldmannak. CZA 4 10345/1. 1937. március 17.
- CZA S25 1989.
- CZA S5/ 2004.
- CZA S6 1918.
- CZA S6 1918. 1936. december 27.
- CZA Z4 10345/1. 1937 eleje.
- Goldmann Ballához. MNL OL K 63 –1939–43. 1937. október 5.
- „Emlékirat a magyarországi Palesztina-munka jelenleg fennálló egyes nehézségei tárgyában.” MNL OL K 63 – 1939–43. 19.
- M. kir. BM VII. Res. osztály 15695. szám. Ér. 1938. A beadvány száma és kelte: 356/8/1938. fk.állro. A főkapitányi felterjesztésre érkezett válasz 1938. december 17-én született. MNL OL K 149 1936-7-8486.
- MNL OL K 63 – 1939–43. 1936. december 18.
- MNL OL K 63 – 1939–43. 1937 január 26.

Novák Attila

MNL OL K 63 – 1939–43. 1937. március 31.

MNL OL K 63 – 1939–43. 1938. február 2.

Velics László követ jelentése (6/pol–1939.) 1939. január 23. A KM-nek, Csáky Istvánnak (dr. gróf Kőrösszeghi és Adorjáni). Magyar Királyi Képviselő a Nemzetek Szövetsége mellett.

MNL OL K 63-1939-43.